

Eljárások idegen nyelv megértéséhez és elsajátításához

Rovny Ferenc^{1,2}, Páli Gábor János³

¹ Debreceni Egyetem Idegennyelvi Központ, 4010 Debrecen, Pf. 41.
rovnyf@flc.unideb.hu

² Panoráma Nyelvstúdió Kiadói Kft. 4015 Debrecen, Pf. 33.

³ Debreceni Egyetem, Informatikai Intézet
pg0003@delfin.unideb.hu

Absztrakt. Magyarországon nagyon kevesen tudnak jól idegen nyelveket. Akik igazolható nyelvtudással rendelkeznek, azok tudásának a minősége is alacsony, különösen az idegen nyelv fonetikája terén. Igyekezünk feltárni eme súlyos hiányosság történelmi, társadalmi, politikai, nyelvoktatási háttérét és a nyelvvizsgarendszer fogyatékoságait. Foglalkozunk a fonetika-tanítás alapvető problémáival, elsősorban az angol, mint idegen nyelv kiejtése, hangsúlyozása, intonációja elsajátításának nehézségeivel. Ehhez tanácsokat is adunk. Objektív megoldásnak azonban az idegen nyelv kiejtését vizuálisan is értékelő szoftver tűnik.

1. Bevezetés

Magyarország 2004 májusában teljes jogú tagja lesz az Európai Uniónak. A sok egyéb probléma mellett Magyarország azzal is „büszkélkedhet”, hogy a jelenleg csatlakozó országok közül az *idegen nyelvet tudók lakosságszámához viszonyított százalékos arányát tekintve az utolsó helyen áll.* Rendkívül sajnálatos, de úgy tűnik, hogy sem az ország politikai vezetői, sem a kormányzati pozícióban egymást váltogató pártok, sem az oktatást irányítók nem tették, és ma sem teszik meg a szükséges intézkedéseket a probléma kezelésére. Mintha senki sem gondolta volna végig azt, hogy miért áll Magyarország ilyen rosszul az idegennyelv-tudók számát tekintve.

2. Az idegennyelv-tudás Magyarországon: történelmi, társadalmi, politikai, nyelvoktatási háttér és a nyelvvizsgarendszer

Az ügynek ugyanis komoly történelmi és politikai háttere van. Az első kulcsszó: *Trianon*. Trianonig az ország egyértelműen *soknemzetiségű és soknyelvű* volt. Az ország jelentős területein (Felvidéken, Erdélyben, Délvidéken) *mindennapi élmény és tapasztalat* volt az „idegen nyelvvel/nyelvekkel” való találkozás. Ezeken a helyeken az egyértelműen magyar származású lakosság is tudott a magyaron kívül még egy vagy két idegen nyelven, és azt a mindennapi gyakorlatban használta is. De a német nyelvtudás elterjedtségével még a Trianon utáni Magyarországon sem volt különösebb baj, az ún. felső- és középosztály körében általános volt a használata.

A másik kulcsszó 1945 és az akkor bekövetkező majdnem ötven éves szovjet katonai és politikai megszállás a maga következményeivel. 1948, a fordulat éve után fokozatosan megkezdődött az idegen nyelvi tanszékek felszámolása az egyetemeken a professzorok nyugdíjba helyezésével vagy elbocsátásával. Az idegennyelv-oktatás csak az oroszoktatásra korlátozódott. Az orosz nyelv iránti idegenkedést – a magyartól való jelentős eltérésén túl – fokozta az, hogy a gyűlölt megszálló hatalom nyelve volt. Kétségtelen, hogy az '50-es évek második felében bizonyos mértékig helyreállították az idegen nyelvi tanszékeket, de a korábbi lépés egyértelműen mutatta a rendszer irányvonalát. A külföldre jutás, külföldi tanulmányutakon való részvétel (a káderek szűk felső körén kívül) elképzelhetetlen volt. Hosszú ideig tiltott, sőt büntethető is volt a külföldiekkel való bármiféle kapcsolattartás. Másrészt a '45 utáni kitelepítésekkel szinte teljesen eltűnt a természetes másnyelvű, idegen nyelvi hangzást produkáló környezet. Mindezek következtében kialakult egy olyan tudat – és ami még rosszabb, tudatalatti – melyben több egymást követő generáció számára sem volt belülről hozott természetes érték az idegen nyelv tudása. Kései pozitív fejlemény, hogy a '68-as gazdasági reform kapcsán beindultak a nyelvi tagozatos osztályok mind az általános iskolákban, mind a jobb gimnáziumokban.

A rendszerváltás utáni helyzet: a szigorú tankönyv és tananyag, hanganyag korlátozása ugyan már a '80-as évek lazultabb légkörében feloldódott, de a teljes szabadság csak a rendszerváltás (1989) után következett be. Ez azonban parttalanná vált, amely teljes mértékű *tananyag-zűrzavar*hoz vezetett. Az alacsony fizetések miatt a tanárok jelentős része elhagyta a pályát. Később fokozatosan megszűnt a szakmai követelmények bizonyos egységes, legalább közepes szintjét garantáló *szakfelügyeleti rendszer*; jelenleg gyakorlatilag nem is funkcionál. Másrészt az angol nyelvnek választott nyelvből gyakorlatilag kötelező nyelvvé válásával még a tanulók indulási motivációja is elveszett.

A felsőoktatás területén 1995-ben következett be egy döntő lépés: ebben az évben született meg az a felsőoktatást érintő törvény, mely az egyetemi oklevél kiadását egy „C” típusú középfokú állami (ma államilag elismert) nyelvvizsga meglétéhez köti. A hiányzó *belső mély motivációt* egyszerűen egy *külső kényszerrel igyekeztek pótolni*. Azonban ez a jogszabály szakmai szempontból átgondolatlan és hibás volt, hiszen egy felsőfokú végzettségű diplomás szakembertől az lenne elvárható, hogy a saját *szakmájáról* legyen képes társalgást folytatni, vagy fordítani, sőt idegen nyelven írni. Ez azonban csak a szakmai felsőfokú nyelvvizsgának a tárgya.

A fentiekén túlmenően több évtizedes gyakorlattal bíró angol nyelvtanárként rendszeresen szembetűnő egy további tényezővel, nevezzük ezt az IR *faktornak*: a magyar nyelvtanulók szinte *megmagyarázhatatlan irracionális averziót* tanúsítanak az idegen nyelvek sajátosságai iránt, különösen az idegen nyelvek fonetikája, prozódiaja iránt. Hallgatóim közel fele a fonetikai átírást korábban nem is ismerte, aktívan pedig csak kb. 20 %-uk használta. A végeredmény, ami egyben diagnózis is: *idegen nyelvi analfabetizmus*.

Ezért azután bármilyen *technikai eszköz vagy eljárás önmagában nem elég*, a *komplex tudati* problémákat kell helyretenni *komplex eszköztárral*, politikai, nyelvpolitikai ráhatással és propagandával, szigorú és következetes *idegennyelv-oktatási* (fonetikai és kulturális ismereteket is jelentős mértékben tartalmazó) *protokoll bevezetésével* s alaposan ellenőrzött végrehajtásával mind a közoktatási, mind a felsőoktatási nyelvtanításban.

A jelenlegi oktatási környezet és nyelvvizsgarendszer (emlékeztetőül: mely utóbbi lényegében még az elzárt, vasfüggönyös szocialista időszakban alakult ki) *nem fordít kellő figyelmet a kiejtésre, a hallás utáni megértésre* és még kevesebbet az idegen nyelvi szövegek felolvasását követelné meg. A nyelvvizsgarendszer által elfogadott átlagos értékű bizonyítvánnyal biztosan csak sikertelenül lehet részt venni egy idegen nyelvre is kiterjedő felvételi elbeszélgetésen. A hallott szöveg megértése és az idegen nyelven történő beszéd megfelelő szintje jelentős erőfeszítéseket igényel, így tehát *a kiejtéstaniítás, hallás utáni megértés súlyát növelni kell mind az oktatás, mind a nyelvvizsgáztatás során.* (Jelenleg az ismert 60 %-os rendszerben egy átlagos, jó képességű középiskolás vagy egyetemista a szóbeli vizsga egyéb részein szerez annyi pontot, hogy a rosszul sikerült hallás utáni megértés eredménye nélkül is megvan a nyelvvizsgája. A kiejtés alacsony, max. 5 pontszámú értékeléséről már ne is beszéljünk!)

3. Az angol, mint idegen nyelv tanítása magyaroknak: fonetika-tanítási kérdések

Nagyon sokan nem értik, hogy miért súlyos probléma az, ha az idegen nyelveket majdnem teljesen a magyar nyelv sajátosságai szerint beszélik. Nyilvánvaló, az „idegen nyelvi kommunikáció” ma Magyarországon *mesterként, osztálytermi körülmények* között zajlik és mintaként gyakran csak a nyelvtanár (sok esetben meglehetősen gyenge) kiejtése, hangsúlyozása és intonációja szolgál. A kommunikatív nyelvvoktatás bálványának tett szolgálat következtében sokszor még kirívó esetekben sem kerül sor a kiejtés javítására. A magyar anyanyelvű tanár nyilván megszokta már a tanulók helytelen angol nyelvi prozódiaját és megérti. A Magyarországon több éve tartózkodó idegen nyelvi lektorok egy-két év alatt megtanulják, hogyan értelmezzék a magyarok által súlyosan elrontott mondatokat is. Ezáltal azonban *nem teljesülhet a nyelv, adott esetben az idegen nyelv funkciója az információ és a jelentés csorbitatlan átvitele. A mondat tényleges tartalma* kell, megjelenjen a nyelvtanuló kiejtésében úgy, hogy az a magyarok speciális hibáit nem ismerő anyanyelvi beszélők számára egyértelmű legyen.

Praktikus célként az alábbiakat tűzhetjük ki: 1. El kell dönteni, hogy az adott nyelvtanuló közeg számára *mi minősül követendő idegen nyelvi normának.* Az angol esetében a magyarországi nyelvtanárok képzése, a tankönyv-ellátottság és most már az EU-hoz való csatlakozás alapján is ez csak a British English lehet, annak is az idegen nyelv tanulók számára frott szótárakban, tankönyvekben szinte kizárólagosan szereplő *RP (Received Pronunciation)* [1] változata. 2. A tökéletes RP *kiejtés* elsajátítása a maga teljességében (a fonéma-egyenértékűség szintjén) az angol tanulást legkorábban is kései gyermekkorban elkezdő magyar nyelvtanulók számára megvalósíthatatlannak tűnik. Ezzel szemben a fonetikusok túlnyomó többsége a „gondozott kiejtés” elsajátítását tartja fontosnak a kiejtés területén, azaz például a *tank* és *thank* kezdőfonémájának egyértelmű elkülönítését. [2], [3] 3. *Hangsúly, szóhangsúly, mondathangsúly, beszédritmus:* ez a központi terület, amelynek az elsajátítására feltétlen törekedni kell, hiszen az adott mondat jelentése főleg a helyes hangsúlyozás révén válik egyértelművé. [4], [5] *Alapvető különbségek:* a magyar ún. „szótagoló” nyelv, az angol pedig ún. „stress timing” (hangsúly-időzítéses) nyelv. [6], [7]

Azon, hogy a magyar „szótagoló nyelv”, főként az alábbiakat értjük: 1. A szabályos magyar kiejtésben minden egyes magánhangzót tisztán ki kell ejteni. 2. A szótagok között mikroszünetek vannak. 3. A tipikus „*topic-focus*” mondatok az alábbi sémát követik:

Ma Pé ter mo zi ba megy. →

A mondat hangsúly a mondatkezdő „*ma*” szóra esik. 4. Minden egyes magyar szónak az első szótagja hangsúlyos. 5. A magyarok többsége tipikusan a mondat utolsó szavának hangsúlytalan szótagjait *megnyújtja, lelassítja, elhalkítja, lefelé intonálja*. Ezzel szemben egy hasonló angol mondat a következőképpen néz ki:

Peter's going to the cinema today.

Az angol mondatban a mondat hangsúly általában a mondat vége felé helyezkedik el, itt ténylegesen az utolsó szótagon van. A magyarral ellentétben a „-day” szótag a legmagasabb, a leghangosabb és a leghosszabb. (A szótagon belül „*emelkedő-eső*” az intonáció.)

Megoldási javaslatok a magyar nyelv tanulók számára: 1. Döntsük el, hogy hová esik a mondat hangsúlyos szótag. (Tulajdonképpen ez fogja megadni a mondat aktuális jelentését.) 2. Ne hangsúlyozzuk minden szó első szótagját. 3. Szüntessük meg a szótagok közötti mikroszüneteket. 4. Koncentráljunk a (szakasz)hangsúlyos szótagok dinamikai – hangossági kiemelésére. Emeljük ezek magasságát a tipikus hangsúlyos magyar szótag fölé. A szakaszhangsúlyos szótagok hangosságát, intenzitását emeljük a szokásos magyar szakaszhangsúly kb. kétszeresére, a mondat hangsúlyos szótagét pedig a magyarénak kb. a háromszorosára. 5. A hangsúlytalan szótagok időtartamát – ezzel ellentétben – jelentősen csökkentsek le egyharmad-egynegyed arányban. A legtekélyesebb gyógy mód tulajdonképpen az angol hangsúlytalan szótagokat más-salhangzó-torlódként kiejteni. Az általában szükséges [ə] úgyis automatikusan odaképződik. Egyúttal ezeket a szokásos magyar hangmagasságnál mélyebb hangmagasságban kell artikulálni.

A helyes mondat hangsúlyozás elsajátításánál lényegesen nehezebb az intonáció. A magyar nyelv tanulók számára az alapvetően eltérő intonációs sémák miatt még a jobbak is sorozatos hibát vétének. Tipikus hiba az eldöntendő kérdés helytelen intonálása:

Angol: Tune II, azaz *emelkedő* – Do you want a drink?

Magyar: Tune I, azaz *ereszkedő* – Kérsz egy italt?

Megoldási javaslatunk: a hanganyag sokszori meghallgatása, a változó dallammagasság alapos megfigyelése és utánzása. Nagy segítséget jelenthet mind a kiejtés, mind a hangsúlyozás, mind az intonáció elsajátításához Nádasdy Ádám könyve. [8]

Miután azonban szubjektíve nehéz az idegen nyelvek – mint az angol – fonetikai tulajdonságainak felismerése és megtanulása, ezt technikai eszközökkel kívánjuk segíteni. Célunk egy olyan komplex számítógépes szoftver kifejlesztése, mely mind a hangsúly, mind az intonáció vizuális megjelenítésére, a minta megismétlésére és annak rögzítésére, és az autentikus minta és a nyelv tanuló produktumának összevetésére, értékelésére alkalmas.

4. Számítástechnikai háttér

Pedagógiai szempontból kiemelt jelentőséggel bír a *gyakorlásra szánt beszédminták elővigyázatos kiválasztása*. Ezt jelenleg kizárólag emberi döntésre kell bízni, mivel a számítógép ebben az esetben csak támaszként alkalmazható, de ma még semmi esetre sem szabad teljes mértékben erre hagyatkozni. Emellett azonban *lehetőséget kívánunk nyújtani a gép általi döntésre is*, amennyiben a kísérletek pozitív döntési eredményekkel zárulnak. Az adekvát idegen nyelvi minták kiválasztásában viszont óriási segítséget nyújthatnak az idevágó elemzések, mivel ezek alapján a területen jártas szakemberek tapasztalataik birtokában képesek határozottan eldönteni.

Lehetőséget kell adni a programban a már meglévő *minta-adatbázis opcionális bővítésére*. A tárolást mindenképpen *meg kell előznie egy ellenőrzésnek* vagy javaslat-tételnek. Ezt követően ugyanúgy végre kell hajtani rajtuk a továbbiakban leírt utómunkálatokat. Fontosnak tartjuk, hogy elkülönüljenek a programmal szállított minták és a később felvettek. Ezzel segíteni kívánjuk az esetleges előre nem beszámítható hibákból fakadó kellemetlenségek előkerülését, mivel *így továbbra is kiemelve marad a „garanciával nem rendelkező” minták halmaza*.

A beszédmintákat alá kell vetni a minőség és a feldolgozási sebesség javításának szempontjából bizonyos *„cachelési” műveleteknek*, illetve normalizálni kell azokat. Cachelés alatt itt mindazon számítások előre való elvégzését értjük, amelyek egyáltalán szoba kerülhetnek a letárolandó minták kapcsán. Ezzel *már elve megtakarítunk némi időt a feldolgozási ciklus során*, amely a valós idejű kiértékelés és összehasonlítás során komoly előnynek nyilvánulhat. A normalizálás során a nyers, digitalizált mintát alakítjuk a minőségi elvárásoknak megfelelően. Ezek az elvárások is konfigurálhatóak, mivel itt is megvan a programban a tévesztés lehetősége.

A gyakorlási fázis mintegy előkészítéseként a tanuló számára megjelenítésre kerül az elismétlendő tanminta a *hangsúly és az intonáció együttes ábrázolásával*. Ezt az intonációs görbe (amelyet a „*Subharmonic to Harmonic Ratio*” kiszámolásán alapuló algoritmus [9] ad meg) megrajzolása jelenti, amit a hangsúly szerint megvastagítunk (ezt a DIN 45631 szabványban [10] ismertettek által kapjuk meg). Ezáltal a tanuló *egyértelműen és több vetületéből is* meggyőződhet a gyakorlásra szánt mintáról. A minta megértéséhez kapcsolódóan a felhasználónak lehetősége van *gyorsítani vagy lassítani* azt, amelynek mértéke egy előre jól definiált tartományban mozoghat. Ennek az implementációs háttérét a PSOLA leírásánál [11] találjuk.

Az igény szerint a megjelenített görbéket egymásra is lehet vetíteni, így pontosabb képet lehet adni a köztük levő összefüggésekről. Ez az utóbbi művelet *automatikusan megtörténik* a kiértékelés során, hiszen számos eltérést csak így lehet hatékonyan kiemelni. A görbéket a kiértékelés során *egymásra helyezzük*, és egy előre meghatározott ún. korrektorszín segítségével bejelölődnek az eltérések. Az eltérések természetesen nem kívánnak meg hajszálpontos egyezést (hiszen erre képtelen lenne bárki!), ezért definiálni lehet egy *küszöbértéket* az eltérés mértékére. Amennyiben a kiszámított távolság meghaladja ezt, a program eltérésnek fogja minősíteni. Maguk ezek az eltérések nem jelentenek feltétlenül hibát (ennek eldöntését a nyelvtanárokra bizzuk, illetve itt is igyekszünk ebben segítséget adni a döntéshez). Hozzá kell tennünk, hogy a görbék pontos illesztése kritikus szempont, mivel ugyanúgy jól illeszkedőnek kell minősíteni egy nyújtottabb (lassabb) egy tömörebb (gyorsabb), de ívében analóg görbét is.

5. Összefoglalás

Összegzőképpen tehát megállapíthatjuk a következőket: a nyelvtanulás segítségét szolgáló objektív eljárások - így mindenféle számítógépes nyelvészeti kutatás, idegen nyelvi és kétnyelvű általános és szaknyelvi adatbázisok, összehasonlító nyelvészeti kutatások, kontrasztív fonetikai vizsgálatok – jelentős támogatása szükséges és el-érendő. Ahhoz, hogy az ország az Európai Unióban szerepelhessen, nemcsak szakmai tudásra, hanem ténylegesen használható nyelvtudásra is szükség van, és nemcsak a diplomások vagy annak csúcsrétege számára, hanem a középfokú korszerű szakmai képzettséggel rendelkezők számára is. A döntéshozó csúcs-elit anyagilag, például külföldi egyetemre küldéssel kompenzálja a problémát, a társadalom szélesebb rétegei pedig nem is tudnak róla.

Ez egy *komplex*, társadalmi-tudati-törvénykezési-oktatáspolitikai-nyelvvizsgáztatási *probléma*, melyben nyilvánvalóan a tudati és egyéb körülmények megváltoztatása a döntő. A téma mindenki számára nyilvánvaló feltárására azonban *technikai megoldás* szükséges, hogy a tömeges hibás gyakorlat vizuálisan is érzékelhetővé váljon, másrészt az objektív gyakorlásra is lehetőség nyíljon. Ehhez kívánunk segítséget adni kifejlesztés alatt álló speciális szoftverrendszerünkkel.

6. Hivatkozások

1. Gramley, S., Patzold, K-M.: A Survey of Modern English. Routledge, London New York (1992) 304-314
2. Várnagy, E.: Adalékok a magyar és angol fonémarendszer kontrasztív vizsgálatához. In: Horváth, M., Temesi, M., (szerk.) Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. Tankönyvkiadó (1972) 264-270
3. Horváth, T.: A külső és belső hangkontrasztivitás szerepe az idegen nyelvek oktatásában. In: Horváth, M., Temesi, M., (szerk.) Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. Tankönyvkiadó (1972) 282-287s
4. Varga, L.: A Contrastive Analysis of English and Hungarian Word Stress. In: Dezső, L., Nemser, W. (eds. szerk.) Studies in English and Hungarian Contrastive Linguistics. Akadémiai Kiadó (1980) 233-244
5. Allen, W. S.: Living English Speech. Longmans, Green & Co. Ltd. (1969) 1-32
6. Roach, P.: English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press (1985) 102-104
7. Gramley, S., Patzold, K-M.: A Survey of Modern English. Routledge, London New York (1992) 109-110, 111-113
8. Nádasdy, Á.: Angol kiejtési gyakorlatok. Tankönyvkiadó (1987)
9. Sun, X. J.: A Pitch Determination Algorithm Based on Subharmonic-to-Harmonic Ratio. Department of Communication Sciences and Disorders, Northwestern University (2001)
10. Zwicker, E., Fastl, H.: Psychoacoustics: Facts and Models – Second Updated Edition, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg New York (1990, 1999)
11. Götzen, A. D., Bernardini, N., Arfib, D.: Traditional Implementations of Phase-Vocoder: The Tricks of the Trade, Proceedings of the COST G-6 Conference on Digital Audio Effects (DAFX-00), Vienna, Italy (2000)